

Madách Imre

Eszmék Léliáról

Olvastam valahol egy bűvár fel l, ki ismert merészsége miatt felszólított, egy, néhány hét el tt mindenest l elsüllyedt hajót felkeresni, a tenger fenekén, s annak nevezetesebb kincseit felhozni. – A bűvár leszállt, meglelte a hajót, megjárta osztályait, mid üresek valának! Az utolsó ajtónál állt, az zárta a hajóskapitány szobáját. Abba kellett a víznek legkés bb behatni. Meger ltetésébe került míg az ajtót kifeszíté, de milyen látvány várta itt! A hajó egész népsége oda menekedett volt a rohanó ártól, s ott érte utol a halál. Hetek óta voltak e hézagban ugyanazon kétségbeesett ábrázatokkal, ugyanazon megdöbbsent állásokban, összekulcsolt kezekkel, meredez hajjal, mint végperceikben. A kedves még védni látszott kedvesét az elkerülhetetlen haláltól, a papnak görcsös térdeléséhez keser mosoly csatlakozott, a kapitány megdöbbsent hidegséggel bámult, mintha mondaná: „Az én hatalmam megsz nt, teljesejék a végzet”. Míg a legénység vagy tompa kétségbeesésbe süllyedt kifejezéssel guggolt , s állt szertesét, vagy férfierejének érzetében még küzdeni látszott a reménytelen percben is végezetével. – Most, mid n a bűvár az ajtót kifeszíté, mozgásba jött az oly soká elzárt víz, és mozogni kezdtek a szörny alakok mind, mintha új életre ébredtek volna, bár arcaikat vékony penész fődte, bár üvegesedett szemeikb l a halál nézett. – A bűvár kövesülten állt a küszöbön, míg a rémek szétterjedt karokkal feléje közeledtek. – Alig eszmélt el ijedelméb l, mid n a tenger színére menekült, s nem volt többé hatalom, mely reá bírja, hogy újra leszálljon a tengerfenék rejtélyes országába.

Amilyen érzés foghatta el a bűvárt az elsüllyedt hajóban, olyan szállt lelkembe *Lélia* olvasásakor. Emberi alakokat láttam mozogni, de mily kísérteti, mily rettenetes azon élet, melynek azok csak mível i. – Valóban ha a mai társas élet olyan, milyennek festetik, akkor az elsüllyedt hajó, melyet bár temessen el örökre a jóltev óceán, a feltárhatatlan id miel bb. – De én az emberiség érdekében hajlandóbb vagyok hinni, hogy nem az az élet, mely nekünk ott felmutattatik azon rejtélyes világban, hogy az élet odafent van a habok felett, az arany nap sugárai alatt, a mosolygó virágok között, s ide minket csak egy istent klsért tévedt lélek vezetett az elsüllyedt hajóba, melyet a végzet el ttünk jótékonyan elfedett. –

Azt mondja tán Nagyság, hogy azt tehát mégis elismerem, miszerént azon világ, mely Léliában festetik, csakugyan létezik, s lgy azt festeni is lehet a m vérszetben. – Hogy létezik vagy létezhet, elismerem, de hogy festeni lehessen m vérszetben, tagadom. – Nem akarom itt el hozni a régi klasszikai kort, melyben szobrász, fest , költ csak szépet, kellemest s tökéletest keresett m vérszete tárgyául – hisz azon boldog kornak már vallása is olyan volt, mely csak ily tárgykból szövetve ez irányt természetesen meghonosltá a m vérszetekben is.

Azon korból nem ismerünk torz alakokat, nyomékként elcsigázott mártír-féle képeket, nem siralmas történeteket, melyek a lelket leverik, vagy kétségbeesésben hagyják, ha olykor felt nt is egy kígyóval küzd Laucon, egy saskesely t l vérz Prometheus, vagy sebeiben sínl Philoktetes, ezekben is megmarad a férfiúi dac és méltóság, s azon kedves alakok, melyek környezik, mintegy átlátszó fátyolt vetnek reájok, hogy kinézések vadonát enyhítsék. – E kort tehát mell zve, csak a kereszténység által behozott romantikus iskolát veszem mintául. – Azon vallásnak, mely örökös lemondást, önmeggy z dést és misztikus jöv t hirdet, melynek alapítója keresztben vérzett el, s halottas roncsolt hulláját hagyta oltárunknak, melynek mártírjai és boszorkányai, kísértetei és ördögei vannak, mely a halált csontvázul festi, s önsanyargatásban keresi üdvét, természetesen költészetére is ezen bélyeget kellett sütni. Így lett a romantikus iskola. De ebben is a jobb m vérszek nem környezik- é a vérz feszületet kedves n alakokkal. – Látunk-e egy Shakespearét, hogy csupa rültb l alakítaná darabjait? Ott van Hamlet mellett Ophéliája, ott Lear mellett a kedves, jó leány. Cabanis mellett Arion.- Sok árnyat, sok sziklát használunk tájképeinken, de a sziklához virágok n nek, az árnyak átlátszók. – Lélia azonban nem így van alkotva. Alakjai egyt l-egyig beteg lelkek, gyötrik egymást, szenvedéllyel üldözik, hogy

vérezzenek, mint az Anachoréta, hogy összecsapjuk kezünket, mért történik ez ? De lássuk a tényeket.

Vajon Lélia miért gyötri ezen szegény Stenót, mint macska a körmeiben fetreng egeret, mellyel még játszik, miel tt megölné. Ha csalódásai, melyeken keresztülment, csakugyan olyanok, hogy azok szívét örökre elidegeníték a szerelemt l s kiölték bel le az élet költészetét, akkor azon játék, melyben mégis reményt nyújt, melyben fel-feltünteti, hogy érez, valódi botrány, mert a legszentebb érzeteket hazudja. Anélkül hogy látnánk egy magasabb, nemesebb célt, melyet csak úgy érhet utol, s mi cselekvését el ttünk kimentené. De lehet-e egy n átalán érdekes alak ezen életköltészet nélkül? A n , ki maga életünk költésze, kinek lényegével annyira össze van olvadva, hogyha már nem szerelemben, úgy anyai gondban, leányi engedelmességben, a kötelesség és kegyelet ezer alakjában nyilatkozik, s kíséri sírjáig. Nélkülök a n színetlen, illat nélküli virág – a férfiú leélheti napjait e szent érzelmek nélkül, s elbeszélésben úgyis érdekes alakot adhat, de letgyen bár a legcinikusabb, nevezet bár azon érzelmeket el ítéleteknek, képzelmeknek magános rideg óráiban, tisztelettel s fájó kéjjel hajol meg még gyöngéd, éritést nem t r megjelenésök el tt a n kedélyben. Igaz, festettek nagy m vészeink is n ket, kik dacolni akartak e érzelmekkel, ott van Makbet neje, Lear két rossz lánya é. U. t., de e küzdelemben mindannyi megbukik, elvész, s így épp az rázza meg a lelket, hogy csakugyan gy znek az elvek s ellenekben a gyöngö egyén semmi. Léliában, ha csakugyan kihalt kebléb l a szerelem, máskép van, már a harc után megedzve jelenik meg, természetl l nyert bájait használja, hogy pusztítást tegyen maga körül, s kacagjon gy zelmein, míg ezt is megunja s a zárdában ett l is kipihen, - mint gy zelmes harcos. De ha keblében még él a szerelmi fogékonyság, alakja nem kevésbé hibás, kívánhat-e jobb, nemesebb szívet, mint a költ é – képzelhet-e nagyobb önmegtagadást, s mindkett kínozása mivel van motiválva?

Nagyon tudom én méltányolni az önmeggy zést, a lemondást szerelemben, de legyen az ok méltó arra, hogy az emberi kebel e legszentebb sajátjáról, az istenség legkedvesebb adományáról lemondjon, s ez ok nem lehet más, mint az imádott tárgy olyan kötelékei iránti pietás, melyek eltépése boldogtalanná tennék. Más minden motiváció, minden okadatolás nyomorú törpeségé fajul, a szerelem nagy eszméje irányában. - Léliát nem kötik ily viszonyok, szabadon rendelkezik szívével s azon boldogsággal, mit csak egy szeret hölgy nyújthat, s mid n mégis Stenotól lemondást, magától önmegtagadást kíván, akként cselekszik, mint azon sajnálatos aszkéta, ki isten jótékony adományai között teste sanyargatásával akar kedves dolgot cselekedni. Ez ismét a kereszténység szülte romantikus irány egyik esztétikaiatlan kinövése. – A komikum és tragikum között egy vonal választja a határt. Nagy eszközöket használni csekély dolgokra és viszont a komikumot szüli. A béka-egérharcban mi teszi a nevetet t? hogy h sei békák és egerek ; adjuk e h si beszédeket, e cselekményeket neves vitézek nevéhez s az egész költemény komollyá vál. Don Quiquosot lovagnak Dulcineáját alakítsuk konyhaszolgálóból érdekes úri hölgyé, s szerelme magasztos lesz a nevetségessé l. - - Zrínyi Miklós halálának motívumául tegyünk a haza helyett egy agarat, melyet mind a két fél bírní óhajt, s nevetségessé lesz. Lélia és Steno lemondását nem bírjuk motiválni semmivel s így ha oly véghetetlen szomorú nem lenne, rendkívül nevetségessé válik.

Ennyit a regény lényegér l, mert körülbelül ezen fordul meg az egész. De lássuk még néhány egyes eszmét benne.

Én minden esztétikai m ben a szépet keresem, ezt tartom céljának, nem a morált; ez csak annyira szükséges benne, amennyire ha morális érzületünk sértetik, a rútúnak érzése fog el. Azért nem a morál, csak a szép eszméjéb l indulva teendém észrevételeimet. – Azon jelenetet veszem legelől, melyben Lélia, szerencsétlen kedvese elragadtatását, s más kedvez körülményeket felhasználva, t egy más n karjai közé játssza, azután még kigúnyolja a férfiú szerelmét, hogy csalódását észre sem vevé. Porba akarja rántani a felületes vizsgáló el tt, lealacsonyítani az eszményit, pedig ha megvizsgáljuk a dolgot, épp ebben van az ideál legfényesebb gy zelme, éppen ez emeli Steno szerelmét a csillagok közé.

Az anyagi világ tárgyait tapintjuk, ízleljük, látjuk, mindannyiunk megmérhet, megbecsülhet értéke van, melyben mindenki ösmeri megegyez. De ha a szellem, az eszményi hozzájárul, akkor az anyagi tárgy átváltozik, akkor értéke benyomása nem az többé, melyet egész világ lát, ízlel, és érez, de egy egészen más valami, ami lelkünkben lakik, mit, érzünk, de megmagyarázni nem tudjuk. A hív így van a durva faragású fakeresztel, a harcós a zászló rongyával, mely csatákon keresztül vezérlé, a kedves imádott hölgyével. S ha a hív elé egy darab rossz fát csempészünk, míg imádása szárnyain tovább csapong az el tt is az égben, ha a harcós fölé rossz rongyot emelünk, mely alatt lelkesedése továbbragadja, s ereiben ugyanazon bizalom forr, mely forrott zászlója alatt, nevetségessé lesz –e, nem-e épp azt bizonyítja-e be, hogy lelkében azon valami magasztosabb forr imádott tárgya iránt, mely az anyagot átszellemíti? Steno csalódása is szerelmének legfényesebb bizonyítéka, s azt így porba vonni sérti az esztétikai ízlést.

Most megnézzük Magnust. Benne a vallás képvisel je van személyesítve küzdelemben az emberrel. A vallás épp olyan eszme, mint a szerelem, amint a szerelem csakugyan a szív vallásának mondható. – Ez eszmék el tüntetésénél két út van csak nézetem szerint: vagy az eszményi magasságban kell azokat látnunk, vagy egészen a por hitványságába vonva. Ha Magnusban a vallási érzület azon magosabb szempontban volt meg, akkor mi hitvány az eszköz, mely által benne nemcsak megrendítetett, de halomra d lt. Léliának egy-két gnymosolya, egy-két elmés megjegyzése leég Magnusban a nagy eszmét felforgatni, - ha ellenben Magnus a második szempontból nézte csak a vallást, - hogy maradhatott meg annak léleköl kísértete agyában annyira, hogy oly tragikus helyzetbe hozza, milyenben a regény végszakaiban leljük, s mibe alig megfogható módon j úgyszólván minden küzdelem nélkül. – Az alapeszme Magnusban szép, ha a vallást és szerelmet mint két magasztos eszmét vesszük, melynek küzdelmében az emberkebel megbukik, de e küzdelemnek méltónak kell lenni, s ennek pszichológiai fejleménye tegye a regényt, - de kis eszközök nagy dolgokban vagy nagy eszközök kicsik utolérésére mint mondám mindég a komikumot képezik, s ha az mégis ellenkez hatást követel, sérti az esztétikai érzést.

Végre lássuk még Valmarin alakját mint ki a regényben szinte kít n szerepet visz. – Alakját mondám, de ezt er sen körvonalazni oly nehéz, mint egy röpke felh t, mint egy kétes ködalakot. – Egyéni típusa úgyszólván nincs, mely t önálló egésszé képezné, s íg els kellékében sz kölködik egy elbeszélés személyének. Mi az, mi egy emberhez jobban vonz minket, mint máshoz, mi egy embert l jobban elidegenít, mint mástól? azon szorosán körvonalazó tulajdonok, melyek t minden mástól elválasztják, legyenek azok erények, gyöngeségek vagy sajátságok. Valmarina mindezekkel nem bír egy személyesített eszme, s még milyen eszme, azon romantikai iskolának, melyet állításom szerint a kereszténység hozott be, azon beteges m felfogásnak, melyet vallásunk alapított meg, valódi félreismerhetetlen gyermeke. – Ott van a b nös ifjúság, az élet hosszant tar expiació és megtisztulás, - a fantasztikus, de határozatlan ködökbe vesz életcél. Látjuk, hogy akar valamit nagyot tenni, várjuk, mi lesz, olvassuk, hogy küzd, hogy megbukik, de tényt, de küzdést nem látunk – nem érdekelhet ügye, nem bukása, nem érezzük küzdelme szenvedéseit.

Egyes helyek szépségét nem lehet kétségbe vonni, bár alig van olyan mely ne azon általam kárhóztatott irányoknak lenne csábító virága, melyeket az új romantika nevezteben foglalhatni össze, melyek vonják ugyan az embert, de vonják úgy, mint az örvény a hajót, - lent sötét van s az élet ott halál, mint az elsüllyedt hajóban – melyb l ha a jótékony nap világa alá visszatérünk, fogadást tehetünk a bűvással, oda többé vissza nem térni.